

๙. มหาสติปฎฐานสูตร¹

[๓๗๒] เอวมเม สุตฺ :- เอกํ สมยํ ภควา กุรุสุ วิหริติ กมมาสธมมํ นาม กุรฺนนํ นิคโม. ตตฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสึ “ภิกฺขโว”ติ. “ภทฺนเต”ติ เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ :

อุทฺเทส

[๓๗๓] “เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺกกาย ทุกฺข โทมนสฺसानํ อตฺถคฺมาย ฅายสฺส อธิคฺมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทฺทํ จตฺตารโ สติปฎฺฐานา.

กตเม จตฺตารโ ? อึธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปสฺสึ วิหริติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานุปสฺสึ วิหริติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหริติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ฅมฺเมสุ ฅมฺมานุปสฺสึ วิหริติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ.

อุทฺเทโส นิฏฺฐิติ

กายานุปสฺสนา อานาปานปพฺพ

[๓๗๔] กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปสฺสึ วิหริติ ? อึธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรณฺณคโต วา รุกฺขมฺมูลคโต วา สุณฺณคาคารคโต วา นิสฺสึทฺติ ปลฺลงฺกํ อามุชฺชิตฺวา อุกฺกํ กายํ ปณฺธาย ปริมุขํ สตี อฺปฏฺจเปตฺวา. โส สโต ว อสฺสสตี, สโต ปสฺสสตี; ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ‘ทีฆํ อสฺสสามี’ติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต ‘ทีฆํ ปสฺสสามี’ติ ปชานาติ; รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต ‘รสฺสํ อสฺสสามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต ‘รสฺสํ ปสฺสสามี’ติ ปชานาติ; ‘สพฺพกายปฏฺฐิสงฺเวที อสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี, ‘สพฺพกายปฏฺฐิสงฺเวที ปสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี; ‘ปสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี, ‘ปสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ทฺกฺโข ภมฺกาโร วา ภมฺการนฺเตวาสี วา ทีฆํ วา อณฺณคโต² ‘ทีฆํ อณฺณามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา อณฺณคโต ‘รสฺสํ อณฺณามี’ติ ปชานาติ; เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ‘ทีฆํ อสฺสสามี’ติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต ‘ทีฆํ ปสฺสสามี’ติ ปชานาติ; รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต ‘รสฺสํ อสฺสสามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต ‘รสฺสํ ปสฺสสามี’ติ ปชานาติ; ‘สพฺพกายปฏฺฐิสงฺเวที อสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี, ‘สพฺพกายปฏฺฐิสงฺเวที ปสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี; ‘ปสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี, ‘ปสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามี’ติ สิกฺขตี. อิติ อชฺฌตฺตํ วา กายเ กายานุปสฺสึ วิหริติ, พหิทฺธา วา กายเ กายานุปสฺสึ วิหริติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา กายเ กายานุปสฺสึ วิหริติ; สมฺภวณฺณมานุปสฺสึ วา กายสมฺมึ วิหริติ, วยณฺณมานุปสฺสึ วา กายสมฺมึ วิหริติ,

¹ ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬารามณ์ เล่ม ๑๐

² ก. อณฺณคโต

สมุททวยวณฺณมานุสฺสึ วา กายสฺมึ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ กาโย’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจิตา โหติ ยาวเทว
 ฅาณมตฺตตาย ปฏิสฺสตีมตฺตตาย อนิสฺสตีโต ๑ วิหฺรติ, น ๑ กิณฺจิ โลเก อุปาทียติ. เวมปิ³ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ.

อานาปานปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.

กายนุสฺสนา อิริยาปถปพฺพ

[๓๗๕] ปฺน ๑ปรี ภิกฺขเว ภิกฺขุ คจฺจนฺโต วา ‘คจฺจามิ’ติ ปชานาติ, จิตฺ วา ‘จิตฺมเห’ติ
 ปชานาติ, นิสฺสินฺโน วา ‘นิสฺสินฺโนมเห’ติ ปชานาติ, สยาโน วา ‘สยาโนมเห’ติ ปชานาติ. ยถา ยถา วา
 ปนฺสฺส กาโย ปณฺหิตो โหติ, ตถา ตถา นมฺปชานาติ. อิติ อชฺฌตฺตํ วา กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ,
 พหิทฺธา วา กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ; สมุทท
 วยวณฺณมานุสฺสึ วา กายสฺมึ วิหฺรติ, วณฺณมานุสฺสึ วา กายสฺมึ วิหฺรติ, สมุททวยวณฺณมานุสฺสึ วา
 กายสฺมึ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ กาโย’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจิตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏิสฺสตี
 มตฺตตาย. อนิสฺสตีโต ๑ วิหฺรติ, น ๑ กิณฺจิ โลเก อุปาทียติ. เวมปิ ไช ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุสฺสึ
 วิหฺรติ.

อิริยาปถปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.

กายนุสฺสนา สมฺปชานปพฺพ

[๓๗๖] ปฺน ๑ปรี ภิกฺขเว ภิกฺขุ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ, อาโลกิตะ
 วิโลกิตะ สมฺปชานการี โหติ, สมฺมิณฺชิตะ ปสฺสริเต สมฺปชานการี โหติ, สํฆาปฏิตตจิวรรธารณ
 สมฺปชานการี โหติ, อสิตะ ปีเต ขายิตะ สายิตะ สมฺปชานการี โหติ, อุจฺจารปสฺสวากมฺเม สมฺปชาน
 การี โหติ, คเต จิตะ นิสฺสินฺเน สุตฺเต ชาคริตะ ภาสิเต ตฺถุเหภาเว สมฺปชานการี โหติ. อิติ อชฺฌตฺตํ
 วา กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ, พหิทฺธา วา กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา กาเย
 กายานุสฺสึ วิหฺรติ; สมุททวยวณฺณมานุสฺสึ วา กายสฺมึ วิหฺรติ, วณฺณมานุสฺสึ วา กายสฺมึ วิหฺรติ,
 สมุททวยวณฺณมานุสฺสึ วา กายสฺมึ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ กาโย’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจิตา โหติ ยาวเทว
 ฅาณมตฺตตาย ปฏิสฺสตีมตฺตตาย. อนิสฺสตีโต ๑ วิหฺรติ, น ๑ กิณฺจิ โลเก อุปาทียติ. เวมปิ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ กาเย กายานุสฺสึ วิหฺรติ.

สมฺปชานปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.

³ อ.ม. เวมปิ ไช

กายนุสฺสนา ปฏิญจนสิการปพพ

[๓๗๗] ปุณ จปริ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตถกา ตจปริยณฺตํ ปุณฺณานุปการสฺส อสุจฺฉิโน ปจฺจเวกฺขติ ‘อตฺถิ อิมสฺมี กายเ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ, มํสํ นหารู อญฺฉิ อญฺฉิมิณฺขํ วฏฺกํ, หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ, อนฺตํ อนตคฺคณํ อุทฺธิยํ กรีสํ. ปีตตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท, อสฺสุ วสา เขโฬ สฺงฆาณิกา ลสิกา มุตตฺนฺ’ติ.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว อุภโตมฺขา มฺโตพี⁴ ปฺรา นานาวิหิตสฺส ฐณฺณสฺส. เสยฺยถึทํ ? สาลีนํ วีหีนํ มุคฺคานํ มาसानํ ติลานํ ตณฺฑุลานํ. ตเมเนจฺจมา ปฺริโส มุญฺจิตฺวา ปจฺจเวกฺขเยยฺย ‘อิมเ สาลี, อิมเ วีหี, อิมเ มุคฺคา, อิมเ มาสา, อิมเ ตีลา, อิมเ ตณฺฑุล’ติ; เอมเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตถกา ตจปริยณฺตํ ปุณฺณานุปการสฺส อสุจฺฉิโน ปจฺจเวกฺขติ ‘อตฺถิ อิมสฺมี กายเ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ, มํสํ นหารู อญฺฉิ อญฺฉิมิณฺขํ วฏฺกํ, หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ, อนฺตํ อนตคฺคณํ อุทฺธิยํ กรีสํ. ปีตตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท, อสฺสุ วสา เขโฬ สฺงฆาณิกา ลสิกา มุตตฺนฺ’ติ. อิติ อชฺชตฺตํ วา กายเ กายนุสฺสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา กายเ กายนุสฺสี วิหฺรติ, อชฺชตฺตพหิทฺธา วา กายเ กายนุสฺสี วิหฺรติ; สมุทฺยธมฺมานุสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ, วยธมฺมานุสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ, สมุทฺยวยธมฺมานุสฺสี วา กายสฺมี วิหฺรติ. ‘อตฺถิ กาโย’ติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจปฺญฺจิตฺวา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฺริสฺสตีมตฺตตาย. อนิสฺสตีโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺจ โลกเ อุปาทียติ. เอมปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายนุสฺสี วิหฺรติ.

ปฏิญจนสิการปพพํ นิฏฺฐิตํ.

กายนุสฺสนา ฐาตุมนสิการปพพ

[๓๗๘] ปุณ จปริ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมเมว กายํ ยถาจิตฺตํ ยถาปณฺหิตํ ฐาตุสฺส ปจฺจเวกฺขติ ‘อตฺถิ อิมสฺมี กายเ ปจฺจวิธฺตาตุ อไปธฺตาตุ เตชธฺตาตุ วาโยธฺตาตุ’ติ.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ทกฺโข โคฆาตโก วา โคฆาตกนฺเตวาสี วา คาวี วธิตฺวา จตฺตมหาปเถ วิลโล ปฏฺวิภชิตฺวา นิสฺสินฺโน อสฺส, เอมเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมเมว กายํ ยถาจิตฺตํ ยถาปณฺหิตํ ฐาตุสฺส ปจฺจเวกฺขติ ‘อตฺถิ อิมสฺมี กายเ ปจฺจวิธฺตาตุ อไปธฺตาตุ เตชธฺตาตุ วาโยธฺตาตุ’ติ. อิติ อชฺชตฺตํ วา ๕เปยฺย เอมปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายนุสฺสี วิหฺรติ.

ฐาตุมนสิการปพพํ นิฏฺฐิตํ.

⁴ ก.ฉ.ม. ปุโตพี; อ. มุโตลี

กายานุปัสสนา นวสัทธิกัปปพ

[๓๗๙] ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรริ สัวถิกาย⁵ ฉทฺทิตฺตํ เอกาหมตฺตํ วา ทฺวิหมตฺตํ วา ตีหมตฺตํ วา อุกฺกมตฺตํ วินีลกํ วิปฺพพกชาตํ. โส อิมเมว กายํ อุปสัหฺรติ ‘อยมฺปิ โข กายโย เอวํมฺโม เอวํภาวึ เอวํอนตฺโต’ติ. อิติ อชฺฌตฺตํ วา ๗ เปฯ เอวมฺปิ โข ภิกขเว ภิกขุ กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ.

ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรริ สัวถิกาย ฉทฺทิตฺตํ กาเกหิ วา ขชฺชมานํ กุลเลหิ วา ขชฺชมานํ คิชฺฌเมหิ⁶ วา ขชฺชมานํ สุวาณฺเนหิ วา ขชฺชมานํ สิงฺคาลเกหิ วา ขชฺชมานํ วิวิเรหิ วา ปาณกชาเตหิ . โส อิมเมว กายํ อุปสัหฺรติ ‘อยมฺปิ โข กายโย เอวํมฺโม เอวํภาวึ เอวํอนตฺโต’ติ. อิติ อชฺฌตฺตํ วา กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ; สมฺมุทฺตมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, วยฺชมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, สมฺมุทฺตวยฺชมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ กายโย’ติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจิตฺตา โหติ ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏิสฺสติมตฺตตาย. อนิสฺสิตฺโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺณิ โลเก อฺปาทียติ. เอวมฺปิ ภิกขเว ภิกขุ กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ.

ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรริ สัวถิกาย ฉทฺทิตฺตํ อญฺฺจิสฺสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธํ ๗เปฯ อญฺฺจิสฺสงฺขลิกํ นิมนํสโลหิตมกฺขิตํ นฺหารุสมฺพนฺธํ ๗เปฯ อญฺฺจิสฺสงฺขลิกํ อปคตมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธํ ๗เปฯ อญฺฺจิกานิ อปคตสมฺพนฺธานิ⁷ ทิสฺสา วิ ทิสฺสา วิกฺขิตฺตานิ, อณฺเณน หตฺถญฺฺจิกํ, อณฺเณน ปาทญฺฺจิกํ, [⁸] อณฺเณน ชงฺฆญฺฺจิกํ, อณฺเณน อฺรญฺฺจิกํ, อณฺเณน⁹ กญฺฺจิกํ, อณฺเณน ปิฏฺฐิญฺฺจิกํ อณฺเณน ผาสฺสุกฺญฺฺจิกํ, อณฺเณน อฺรญฺฺจิกํ, อณฺเณน พาหุญฺฺจิกํ, อณฺเณน อํสฺญฺฺจิกํ, อณฺเณน คีวญฺฺจิกํ, อณฺเณน นนฺกญฺฺจิกํ, อณฺเณน ทนฺตญฺฺจิกํ, อณฺเณน สีสกฺฎาหํ. โส อิมเมว กายํ อุปสัหฺรติ ‘อยมฺปิ โข กายโย เอวํมฺโม เอวํภาวึ เอวํอนตฺโต’ติ. อิติ อชฺฌตฺตํ วา กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ; สมฺมุทฺตมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, วยฺชมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, สมฺมุทฺตวยฺชมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ กายโย’ติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจิตฺตา โหติ ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏิสฺสติมตฺตตาย. อนิสฺสิตฺโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺณิ โลเก อฺปาทียติ. เอวมฺปิ ภิกขเว ภิกขุ กายโย กายานุปัสสี วิหฺรติ.

⁵ ฉ.ม. สัวถิกาย

⁶ ฉ.ส. คิชฺฌเมหิ วา ขชฺชมานํ กงฺเกหิ วา ขชฺชมานํ สุนฺเขหิ วา ขชฺชมานํ พยฺคเมหิ วา ขชฺชมานํ ทีปิทฺติ วา ขชฺชมานํ สิงฺคาลเอหิ วา

⁷ ก. อปคตนฺหารุสมฺพนฺธานิ

⁸ ฉ.ม. อณฺเณน โคปฺผกญฺฺจิกํ

⁹ ฉ.ม.ส. อณฺเณน กญฺฺจิกํ อณฺเณน ผาสฺสุกฺญฺฺจิกํ อณฺเณน ปิฏฺฐิญฺฺจิกํ อณฺเณน นนฺกญฺฺจิกํ

ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ เสยยถาปิ ปสุเสยย สรีริ สิวติกาเย ฉทฺทิตฺ อฏฺฐิกานิ เสตานิ สงฺขวณฺณูปนิทานิ¹⁰ ฯเปฯ อฏฺฐิกานิ ปุณฺชกิตานิ เตโรวสุสิกาเย ฯเปฯ อฏฺฐิกานิ ปุตฺตีนิ จุณฺณกชาตานิ. โส อิมเมว กายํ ออุปฺสํหริติ ‘อวมฺปิ ไช กายโย เอวํมโฆ เอวํภาวี เอวํอนตฺตีโต’ติ. อิติ อชฺชตฺตํ วา กายเย กายานุปฺสฺสี วิหริติ, พหิทฺธา วา กายเย กายานุปฺสฺสี วิหริติ, อชฺชตฺตพหิทฺธา วา กายเย กายานุปฺสฺสี วิหริติ; สมุทฺยธมฺมานุปฺสฺสี วา กายสมฺมึ วิหริติ, วยธมฺมานุปฺสฺสี วา กายสมฺมึ วิหริติ, สมุทฺยวยธมฺมานุปฺสฺสี วา กายสมฺมึ วิหริติ. ‘อตฺถิ กายโย’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏฺฐิสฺสติมตฺตตาย อนิสฺสีโต จ วิหริติ, น จ กิณฺจ โลกเก อูปาทิยติ. เอวम्ปิ ไช ภิกขเว ภิกขุ กายเย กายานุปฺสฺสี วิหริติ.

นวสฺิวติกปพฺพํ นิฏฺฐิตํ
 กายานุปฺสฺสนา นิฏฺฐิตา

เวทนานุปฺสฺสนา

[๓๔๐] กถญจ ภิกขเว ภิกขุ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหริติ ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ สุขํ วา เวทนํ เวทยมาโน ‘สุขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, ทุกฺขํ วา เวทนํ เวทยมาโน ‘ทุกฺขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, อทุกฺขมสุขํ วา เวทนํ เวทยมาโน ‘อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ; สามิสฺสํ วา สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘สามิสฺสํ สุขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, นิรามิสฺสํ วา สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘นิรามิสฺสํ สุขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, สามิสฺสํ วา ทุกฺขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘สามิสฺสํ ทุกฺขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, นิรามิสฺสํ วา ทุกฺขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘นิรามิสฺสํ ทุกฺขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, สามิสฺสํ วา อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘สามิสฺสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ, นิรามิสฺสํ วา อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยมาโน ‘นิรามิสฺสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามิ’ติ ปชานาติ. อิติ อชฺชตฺตํ วา เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหริติ, พหิทฺธา วา เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหริติ, อชฺชตฺตพหิทฺธา วา เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหริติ; สมุทฺยธมฺมานุปฺสฺสี วา เวทนาสุ วิหริติ, วยธมฺมานุปฺสฺสี วา เวทนาสุ วิหริติ, สมุทฺยวยธมฺมานุปฺสฺสี วา เวทนาสุ วิหริติ. ‘อตฺถิ เวทนา’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏฺฐิสฺสติมตฺตตาย. อนิสฺสีโต จ วิหริติ, น จ กิณฺจ โลกเก อูปาทิยติ. เอวम्ปิ ไช ภิกขเว ภิกขุ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหริติ.

เวทนานุปฺสฺสนา นิฏฺฐิตา

จิตตานุปฺสฺสนา

[๓๔๑] กถญจ ภิกขเว ภิกขุ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี วิหริติ ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ สราคํ วา จิตฺตํ ‘สราคํ จิตฺตณฺ’ติ ปชานาติ, วีตฺราคํ วา จิตฺตํ ‘วีตฺราคํ จิตฺตณฺ’ติ ปชานาติ; สโทสํ วา จิตฺตํ ‘สโทสํ จิตฺตณฺ’ติ ปชานาติ, วีตฺโทสํ วา จิตฺตํ ‘วีตฺโทสํ จิตฺตณฺ’ติ ปชานาติ; สโมหํ วา จิตฺตํ ‘สโมหํ จิตฺตณฺ’ติ

¹⁰ ก. สงฺขวณฺณสนฺนิทานิ; ฉ.ม.อ. สงฺขวณฺณปฏฺฐิกาคานิ

ปชานาติ, วีตโมหํ วา จิตตํ 'วีตโมหํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ; สํชิตตํ วา จิตตํ 'สํชิตตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ, วิกขิตตํ วา จิตตํ 'วิกขิตตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ; มหคคตํ วา จิตตํ 'มหคคตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ, อมหคคตํ วา จิตตํ 'อมหคคตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ; สขุตุตฺรํ วา จิตตํ 'สขุตุตฺรํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ, อนฺตุตฺรํ วา จิตตํ 'อนฺตุตฺรํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ; สมหิตตํ วา จิตตํ 'สมहितตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ, อสมहितตํ วา จิตตํ 'อสมहितตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ; วิมฺุตตํ วา จิตตํ 'วิมฺุตตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ, อวิมฺุตตํ วา จิตตํ 'อวิมฺุตตํ จิตตานุ'ติ ปชานาติ. อิติ อชฺฌตตํ วา จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ, พหิทฺธา วา จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ, อชฺฌตตพหิทฺธา วา จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ; สมฺทยธฺมมานุปัสสี วา จิตตสฺมี วิหริติ, วยธฺมมานุปัสสี วา จิตตสฺมี วิหริติ, สมฺทยวยธฺมมานุปัสสี วา จิตตสฺมี วิหริติ. 'อตฺถิ จิตตานุ'ติ วา ปนฺนสฺส สติ ปจฺจุปฺภวจิตฺตา โหติ ยาวเทว ฌาณมตฺตาย ปฏิสฺสตีมตฺตาย. อนิสฺสตีโต จ วิหริติ, น จ กิณฺณิ โลเก อุปาทียติ. เอวมปิ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ จิตเต จิตตานุปัสสี วิหริติ.

จิตตานุปัสสนา นิฏฺฐิตา

ธฺมมานุปัสสนา นีวรณปพฺพ

[๓๔๒] กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธฺมเมสฺสุ ธฺมมานุปัสสี วิหริติ ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธฺมเมสฺสุ ธฺมมานุปัสสี วิหริติ ปญฺจสฺส นีวรณสฺส. กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธฺมเมสฺสุ ธฺมมานุปัสสี วิหริติ ปญฺจสฺส นีวรณสฺส ?

“อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สนฺตํ วา อชฺฌตตํ กามจฺจนฺทํ 'อตฺถิ เม อชฺฌตตํ กามจฺจนฺโท'ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฌตตํ กามจฺจนฺทํ 'นตฺถิ เม อชฺฌตตํ กามจฺจนฺโท'ติ ปชานาติ; ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส กามจฺจนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส กามจฺจนฺทสฺส ปหานํ โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนฺนสฺส กามจฺจนฺทสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ.

สนฺตํ วา อชฺฌตตํ พยาปาทํ 'อตฺถิ เม อชฺฌตตํ พยาปาโท'ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฌตตํ พยาปาทํ 'นตฺถิ เม อชฺฌตตํ พยาปาโท'ติ ปชานาติ; ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส พยาปาทสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส พยาปาทสฺส ปหานํ โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนฺนสฺส พยาปาทสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ.

สนฺตํ วา อชฺฌตตํ ถีนมิทฺธํ 'อตฺถิ เม อชฺฌตตํ ถีนมิทฺธนฺ'ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฌตตํ ถีนมิทฺธํ 'นตฺถิ เม อชฺฌตตํ ถีนมิทฺธนฺ'ติ ปชานาติ; ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส ถีนมิทฺธสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส ถีนมิทฺธสฺส ปหานํ โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนฺนสฺส ถีนมิทฺธสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ.

สนฺตํ วา อชฺฌตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ 'อตฺถิ เม อชฺฌตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนฺ'ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฌตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ 'นตฺถิ เม อชฺฌตตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนฺ'ติ ปชานาติ; ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถญจ ปชานาติ; ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส อุทฺธจฺจ

กุกุกจจสส ปหานํ โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนสส อุทจจกุกุกจจสส อายตี อนุปฺปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ.

สนตํ วา อชฺฌตตํ วิจิกิจจํ ‘อตฺถิ เม อชฺฌตตํ วิจิกิจจํ’ติ ปชานาติ, อสนตํ วา อชฺฌตตํ วิจิกิจจํ ‘นตฺถิ เม อชฺฌตตํ วิจิกิจจํ’ติ ปชานาติ; ยถา จ อนุปฺปนฺนาย วิจิกิจจาย อุปฺปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ อุปฺปนฺนาย วิจิกิจจาย ปหานํ โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนาย วิจิกิจจาย อายตี อนุปฺปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ.

อิติ อชฺฌตตํ วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ, อชฺฌตตพหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ; สมฺมทยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ, วยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ, สมฺมทยวยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ ฐมฺมา’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจิตฺตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏิสฺสตีมตฺตตาย. อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺณิ โลเก อุปาทียติ. เอวมฺปิ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ปญฺจสุ นีวรเณสุ.

นีวรณปพฺพํ นิฏฺฐิตํ

ฐมฺมานุปฺสฺสนา ขนฺธปพฺพ

[๓๘๓] ปฺน จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺธेषุ. กถญฺจ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺธेषุ ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ‘อิติ รฺูปํ, อิติ รฺูปสฺส สมฺมทโย, อิติ รฺูปสฺส อตฺถงฺคโม; อิติ เวทนา, อิติ เวทนาย สมฺมทโย, อิติ เวทนาย อตฺถงฺคโม; อิติ สลฺยณา, อิติ สลฺยณาย สมฺมทโย, อิติ สลฺยณาย อตฺถงฺคโม; อิติ สงฺขารรา, อิติ สงฺขารานํ สมฺมทโย, อิติ สงฺขารานํ อตฺถงฺคโม; อิติ วิญฺญาณํ, อิติ วิญฺญาณสฺส สมฺมทโย, อิติ วิญฺญาณสฺส อตฺถงฺคโม’ติ. อิติ อชฺฌตตํ วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ, อชฺฌตตพหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ; สมฺมทยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ, วยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ, สมฺมทยวยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ ฐมฺมา’ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภูจิตฺตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏิสฺสตีมตฺตตาย. อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺณิ โลเก อุปาทียติ. เอวมฺปิ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺธेषุ.

ขนฺธปพฺพํ นิฏฺฐิตํ

ฐมฺมานุปฺสฺสนา อายตนปพฺพ

[๓๘๔] ปฺน จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ฌสุ อชฺฌตตติกพาหิเรสุ อายตเนสุ. กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ฌสุ อชฺฌตตติกพาหิเรสุ อายตเนสุ ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุญฺจ ปชานาติ, รฺูเป จ ปชานาติ, ยถจ ตทฺภยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สลฺยโณชนํ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส สลฺยโณชนสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ;

ยถา จ อรูปนฺนสฺส สลฺยโณชนสฺส ปหํ โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนสฺส สลฺยโณชนสฺส
 อายตี อรูปปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ.

โสตถจ ปชานาติ, สทฺเท จ ปชานาติ ฯเปฯ ฆานญจ ปชานาติ, คนฺธ จ ปชานาติ ฯเปฯ
 ชิวฺหญจ ปชานาติ, ฐเส จ ปชานาติ ฯเปฯ กายญจ ปชานาติ, โยญฺจพฺเพ จ ปชานาติ ฯเปฯ มนญจ
 ปชานาติ, ฐมฺเม จ ปชานาติ, ยญจ ตทฺภยํ ปฏิจฺจ อรูปชฺชติ สลฺยโณชนํ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ
 อรูปนฺนสฺส สลฺยโณชนสฺส อรูปปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ อรูปนฺนสฺส สลฺยโณชนสฺส
 ปหํ โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ ปหีนสฺส สลฺยโณชนสฺส อายตี อรูปปาโท โหติ, ตถจ
 ปชานาติ.

อิตฺติ อชฺฉตฺตํ วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ,
 อชฺฉตฺตพหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ; สมฺพุทธฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ,
 วยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ, สมฺพุทธวยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ ฐมฺมา’ติ วา
 ปนฺนสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจฺจิตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตตาย ปฏฺยิสฺสติมตฺตตาย อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ, น จ
 กิณฺหิ โลก อรูปาทิยติ. เอวมฺปิ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ ฅสุ อชฺฉตฺตคิพฺพาหิเรสุ
 อายตเนสุ.

อายนนปพพ์ นิฏฺฐิตํ

ฐมฺมานุปฺสฺสนา โพชฺฅณฺคปพพ

[๓๘๕] ปฺน จปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ สตฺตสุ โพชฺฅณฺคเส. กถญจ
 ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ สตฺตสุ โพชฺฅณฺคเส ?

อิตฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ สติสมฺโพชฺฅณฺคํ ‘อตฺถิ เม อชฺฉตฺตํ สติสมฺโพชฺฅณฺคโค’ติ
 ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ สติสมฺโพชฺฅณฺคํ ‘นตฺถิ เม อชฺฉตฺตํ สติสมฺโพชฺฅณฺคโค’ติ ปชานาติ;
 ยถา จ อรูปนฺนสฺส สติสมฺโพชฺฅณฺคสฺส อรูปปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ อรูปนฺนสฺส
 สติสมฺโพชฺฅณฺคสฺส ภาวนาปาริปุรี¹¹ โหติ, ตถจ ปชานา. สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ ฐมฺมวิจยสมฺโพชฺฅณฺคํ
 ฯเปฯ สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ วิริยสมฺโพชฺฅณฺคํ ฯเปฯ สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ ปิตฺติสมฺโพชฺฅณฺคํ ฯเปฯ สนฺตํ วา
 อชฺฉตฺตํ ปฺสฺสทฺธิสมฺโพชฺฅณฺคํ ฯเปฯ สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ สมฺมาธิสมฺโพชฺฅณฺคํ ฯเปฯ สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ
 อูปฺเปกฺขาสมฺโพชฺฅณฺคํ ‘อตฺถิ เม อชฺฉตฺตํ อูปฺเปกฺขาสมฺโพชฺฅณฺคโค’ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ
 อูปฺเปกฺขาสมฺโพชฺฅณฺคํ, ‘นตฺถิ เม อชฺฉตฺตํ อูปฺเปกฺขาสมฺโพชฺฅณฺคโค’ติ ปชานาติ; ยถา จ อรูปนฺนสฺส
 อูปฺเปกฺขาสมฺโพชฺฅณฺคสฺส อรูปปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ; ยถา จ อรูปนฺนสฺส อูปฺเปกฺขา
 สมฺโพชฺฅณฺคสฺส ภาวนาปาริปุรี โหติ, ตถจ ปชานาติ.

อิตฺติ อชฺฉตฺตํ วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ,
 อชฺฉตฺตพหิทฺธา วา ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ; สมฺพุทธฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ,
 วยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ, สมฺพุทธวยฐมฺมานุปฺสฺสี วา ฐมฺเมสุ วิหฺรติ ‘อตฺถิ ฐมฺมา’ติ วา

¹¹ อ.ม. ภาวนาย ปาริปุรี

ปนัสส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ฅาณมตฺตาย ปฏฺฐิตมตฺตาย. อนิสฺสิตโต จ วิหฺรติ, น จ
ภิกฺขเว โลกเ อูปาทียติ. เอมฺปิ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฅมฺเมสฺสุ ฅมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ สตฺตสฺสุ โฟชฅณฺเเคสฺสุ.

โฝชฅณฺเเคปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.

ปจฺมภาณวารโ.

ฅมฺมานุปฺสฺสนา สจฺจปพฺพ

[๓๔๖] ปุณ จปรี ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฅมฺเมสฺสุ ฅมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ จตฺตสฺสุ อริยสจฺจเจสฺสุ. กถณฺจ
ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฅมฺเมสฺสุ ฅมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ จตฺตสฺสุ อริยสจฺจเจสฺสุ ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ‘อิทํ ทฺกฺขณฺ’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ‘อຍံ ทฺกฺขณฺสมฺพโย’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ,
‘อຍံ ทฺกฺขณฺนิโรธ’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ‘อຍံ ทฺกฺขณฺนิโรธคามีนิ ปฏฺฐิตา’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ.

ทฺกฺขณฺสจฺจนิทฺเทส

[๓๔๗] กถมณฺจ ภิกฺขเว ทฺกฺขณฺ อริยสจฺจํ ? ชาตปิ ทฺกฺขา, ชฺรราปิ ทฺกฺขา, มรณฺมฺปิ ทฺกฺขณฺ,
โสภปริเทวทฺกฺขทฺมณฺสฺสุปายาสาปิ ทฺกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโคปิ ทฺกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโคปิ ทฺกฺโข,
ยมฺปิจฺจํ น ลภติ ตมฺปิ ทฺกฺขณฺ, สํชิตฺเตน ปณฺจูปาทานทฺกฺขณฺชา ทฺกฺขา.

[๓๔๘] กถมา จ ภิกฺขเว ชาติ ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาติ
สณฺชาติ, โอบกนฺติ นิพฺพตฺติ อภินิพฺพตฺติ, ชนฺธานํ ปาตุภาโว อายตฺนํ ปฏฺฐิตา; อຍံ วุจฺจติ
ภิกฺขเว ชาติ.

[๓๔๙] กถมา จ ภิกฺขเว ชฺรรา ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชฺรรา
ชฺรีรณฺตา, ชนฺทฺทิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจฺจตา, อายฺโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปรีปาโก; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว ชฺรรา.

[๓๕๐] กถมณฺจ ภิกฺขเว มรณฺ ? ยํ เตสํ เตสํ สตฺตทานํ ตมฺหา ตมฺหา สตฺตนิกาเย จฺจติ
จวณฺตา เภโท อนฺตรชานํ, มจฺจุมรณํ กาลกิริยา, ชนฺธานํ เภโท กเพฺวรฺสฺส นิกฺเขโป ชฺวีตฺติทฺทฺริยสฺส
อฺปฺจฺเชโท; อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว มรณฺ.

[๓๕๑] กถโมจ ภิกฺขเว โสโก? โย โข ภิกฺขเว อณฺตฺรณฺตฺรณฺตฺรณฺ พยฺสเนน สมฺนฺนาคตฺสฺส
อณฺตฺรณฺตฺรณฺตฺรณฺ ทฺกฺขณฺมฺเมน ฅุฏฺฐสฺส โสโก โสจนา โสจิตฺตํ, อนฺโตโสโก อนฺโตปรีโสโก; อຍံ
วุจฺจติ ภิกฺขเว โสโก.

[๓๕๒] กถโม จ ภิกฺขเว ปรีเทโว ? โย โข ภิกฺขเว อณฺตฺรณฺตฺรณฺตฺรณฺ พยฺสเนน
สมฺนฺนาคตฺสฺส อณฺตฺรณฺตฺรณฺตฺรณฺ ทฺกฺขณฺมฺเมน ฅุฏฺฐสฺส อาเทโว ปรีเทโว, อาเทวนา ปรีเทวนา,
อาเทวิตฺตํ, ปรีเทวิตฺตํ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปรีเทโว.

[๓๕๓] กถมณฺจ ภิกฺขเว ทฺกฺขณฺ ? ยํ โข ภิกฺขเว กายิกํ ทฺกฺขณฺ กายิกํ อสาดํ, กายสมฺมฺสฺสชฺชํ
ทฺกฺขณฺ อสาดํ เวทียติ; อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺกฺขณฺ.

[๓๙๔] กตมญจ ภิกขเว โทมนสฺส ? ยํ โข ภิกขเว เจตสิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ; อสาดํ, มโนสมฺมตฺสฺส¹² ทุกฺขํ อสาดํ เวทียตี; อิทํ วุจฺจติ ภิกขเว โทมนสฺส.

[๓๙๕] กตโม จ ภิกขเว อูปาयाโส ? โย โข ภิกขเว อญฺญตฺรญฺญตฺเรณ พยสเนน สมฺนาคตฺสฺส อญฺญตฺรญฺญตฺเรณ ทุกฺขณฺมเมว ญฺญตฺสฺส อายาโส อูปาयाโส, อายาสิตตฺตํ อูปาयाสิตตฺตํ; อयํ วุจฺจติ ภิกขเว อูปาयाโส.

[๓๙๖] กตโม จ ภิกขเว อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข ? อิทฺยสฺส เต โหณฺติ อนินฺถฺจา อกฺขตา อมฺนาปา รุปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา ฐมฺมา, เย วา ปนฺสฺส โหณฺติ อนตฺถกามา อหิตกามา อผาสูกามา อโยคกฺเขมกามา, ยา เตหิ สทฺธี สงฺคฺติ สมาคโม สโมธานํ มิสฺสีภาโว; อยํ วุจฺจติ ภิกขเว อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข.

[๓๙๗] กตโม จ ภิกขเว ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข ? อิทฺยสฺส เต โหณฺติ อินฺถฺจา กฺขตา มฺนาปา รุปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา ฐมฺมา, เย วา ปนฺสฺส โหณฺติ อตฺถกามา หิตกามา ผาสูกามา โยคกฺเขมกามา มาตา วา ปิตา วา ภاتا วา ภคินี วา มิตฺตา วา อมฺจฺจา วา ภาติ สาลิหิตา วา, ยา เตหิ สทฺธี อสงฺคฺติ อสมาคโม อสมธานํ อมิสฺสีภาโว; อยํ วุจฺจติ ภิกขเว ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข.

[๓๙๘] กตมญจ ภิกขเว ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ ? ชาตฺถมฺมานํ ภิกขเว สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อูปฺปชฺชติ 'อโห วต มยํ น ชาตฺถมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ อาคฺจฺเจยฺยา'ติ; น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ; อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ. ชฺรธาธมฺมานํ ภิกขเว สตฺตานํ ๗เปฯ พฺยาธิธมฺมานํ ภิกขเว สตฺตานํ ๗เปฯ มรณธมฺมานํ ภิกขเว สตฺตานํ ๗เปฯ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมานํ ภิกขเว สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา 'อูปฺปชฺชติ อโห วต มยํ น โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา อาคฺจฺเจยฺยุ'ติ; น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ; อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ.

[๓๙๙] กตเม จ ภิกขเว สํชิตฺเตน ปญฺจูปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา ? เสยฺยถึทํ รุပ္ฺปูปาทานกฺขนฺโธ, เวทฺฐูปาทานกฺขนฺโธ, สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ, สงฺขารุูปาทานกฺขนฺโธ, วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ; อิเม วุจฺจนฺติ ภิกขเว สํชิตฺเตน ปญฺจูปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.

อิทํ วุจฺจติ ภิกขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ.

สมุทฺยสจฺจนิทฺเทศ

[๔๐๐] กตมญจ ภิกขเว ทุกฺขสมุทฺโย¹³ อริยสจฺจํ ? ยายํ ตณฺหา โปเนทฺทวิกา¹⁴ นนฺทิวราศสฺหคฺตา¹⁵ ตตฺรตฺตราภินนฺทินี. เสยฺยถึทํ ? กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา.

¹² ก. เจโตสมฺมตฺสฺส

¹³ ฉ.ม.สฺ. ทุกฺขสมุทฺย

¹⁴ สฺ.อ. โปเนทฺทวิกา

¹⁵ ฉ.ม. นนฺทิวราศสฺหคฺตา

สา โข ปเนสา ภิกขเว ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ ? กตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ ?
 ยํ โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

ภิกฺขุ โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ? จกฺขุ¹⁶ โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ. โสถํ โลกํ ๗เปฯ ฆานํ โลกํ. ชิฺวหา โลกํ. กาโย โลกํ. มโน
 โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

รूपา โลกํ. สทฺทา โลกํ. คนฺธา โลกํ. รสา โลกํ. โผฏฺฐพฺพา โลกํ. ฌมฺมา โลกํ ปิยรूपํ
 สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

จกฺขุวิญฺญาณํ โลกํ. โสถวิญฺญาณํ โลกํ. ฆานวิญฺญาณํ โลกํ. ชิฺวหาวิญฺญาณํ โลกํ.
 กายวิญฺญาณํ โลกํ. มโนวิญฺญาณํ โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

จกฺขุสมฺมุสฺสโส โลกํ. โสถสมฺมุสฺสโส โลกํ. ฆานสมฺมุสฺสโส โลกํ. ชิฺวหาสมฺมุสฺสโส โลกํ. กาย
 สมฺมุสฺสโส โลกํ. มโนสมฺมุสฺสโส โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ,
 เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

จกฺขุสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกํ. โสถสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกํ. ฆานสมฺมุสฺสชา เวทนา
 โลกํ. ชิฺวหาสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกํ. กายสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกํ. มโนสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกํ
 ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

รูปสญฺญา โลกํ. สทฺทสญฺญา โลกํ. คนฺธสญฺญา โลกํ. รสสญฺญา โลกํ.
 โผฏฺฐพฺพสญฺญา โลกํ. ฌมฺมสญฺญา โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

รูปสญฺเจตนา โลกํ. สทฺทสญฺเจตนา โลกํ. คนฺธสญฺเจตนา โลกํ. รสสญฺเจตนา โลกํ.
 โผฏฺฐพฺพสญฺเจตนา โลกํ. ฌมฺมสญฺเจตนา โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

รูปตณฺหา โลกํ. สทฺทตณฺหา โลกํ. คนฺธตณฺหา โลกํ. รสตณฺหา โลกํ. โผฏฺฐพฺพตณฺหา
 โลกํ. ฌมฺมตณฺหา โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ
 นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

รูปวิตกฺโก โลกํ. สทฺทวิตกฺโก โลกํ. คนฺธวิตกฺโก โลกํ. รสวิตกฺโก โลกํ. โผฏฺฐพฺพวิตกฺโก
 โลกํ. ฌมฺมวิตกฺโก โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ
 นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

รูปวิจาโร โลกํ. สทฺทวิจาโร โลกํ. คนฺธวิจาโร โลกํ. รสวิจาโร โลกํ. โผฏฺฐพฺพวิจาโร
 โลกํ. ฌมฺมวิจาโร โลกํ ปิยรूपํ สาตฺถรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ
 นิวิสฺमानา นิวิสฺติ.

อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขสมฺมุทโย อริยสจฺจํ.

¹⁶ อ.ม. จกฺขุ

นิโรธสัจจนิทเทศ

[๔๐๑] กตมณฺเฑ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธ¹⁷ อริยสัจจํ ? โย ตสฺสาเยว ตณฺหา ย อเสสฺสิวราคะ นิโรธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย.

สา โข ปเนสา ภิกฺขเว ตณฺหา กตฺถ ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ ? กตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ ? ยํ โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

ภิกฺขเว โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ ? จกฺขุํ โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ. โสตํ โลกเ ๗เป๗ ฆานํ โลกเ. ชิวฺหา โลกเ. กาโย โลกเ. มโน โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

รูปา โลกเ. สทฺทา โลกเ. คนฺธา โลกเ. รสา โลกเ. โผฏฺฐพฺพา โลกเ. ธมฺมา โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

จกฺขุวิญฺญาณํ โลกเ. โสตฺวิญฺญาณํ โลกเ. ฆานวิญฺญาณํ โลกเ. ชิวฺหาวิญฺญาณํ โลกเ. กายวิญฺญาณํ โลกเ. มโนวิญฺญาณํ โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

จกฺขุสมฺมุสฺสโส โลกเ. โสตสมฺมุสฺสโส โลกเ. ฆานสมฺมุสฺสโส โลกเ. ชิวฺหาสมฺมุสฺสโส โลกเ. กายสมฺมุสฺสโส โลกเ. มโนสมฺมุสฺสโส โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

จกฺขุสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกเ. โสตสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกเ. ฆานสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกเ. ชิวฺหาสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกเ. กายสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกเ. มโนสมฺมุสฺสชา เวทนา โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

รูปสญฺญา โลกเ. สทฺทสญฺญา โลกเ. คนฺธสญฺญา โลกเ. รสสญฺญา โลกเ. โผฏฺฐพฺพสญฺญา โลกเ. ธมฺมสญฺญา โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

รูปสญฺเจตนา โลกเ. สทฺทสญฺเจตนา โลกเ. คนฺธสญฺเจตนา โลกเ. รสสญฺเจตนา โลกเ. โผฏฺฐพฺพสญฺเจตนา โลกเ. ธมฺมสญฺเจตนา โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

รูปตณฺหา โลกเ. สทฺทตณฺหา โลกเ. คนฺธตณฺหา โลกเ. รสตณฺหา โลกเ. โผฏฺฐพฺพตณฺหา โลกเ. ธมฺมตณฺหา โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

รูปวิตกฺโก โลกเ. สทฺทวิตกฺโก โลกเ. คนฺธวิตกฺโก โลกเ. รสวิตกฺโก โลกเ. โผฏฺฐพฺพวิตกฺโก โลกเ. ธมฺมวิตกฺโก โลกเ ปยฺยรูปํ สาทฺตฺรูปํ, เอตฺถเสสา ตณฺหา ปหฺยึมาณา ปหฺยึตฺติ, เอตฺถ นิสฺสุตฺตมาณา นิสฺสุตฺตติ.

¹⁷ อ.ม. ทุกฺขนิโรธํ

รูปวิจาร์ โลเก. สททวิจาร์ โลเก. คนุทธวิจาร์ โลเก. รัสวิจาร์ โลเก. โฝงุจพทวิจาร์ โลเก. ฌมมวิจาร์ โลเก ปิยรูปุ์ สาทรูปุ์, เอตเถสา ตณหา ปหียมานา ปหียติ, เอตถ นิรุชฌมานา นิรุชฌติ.

อิทํ วุจจติ ภิกขเว ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ.

มคฺคสจฺจนิทุเทส

[๔๐๒] กตมญจ ภิกขเว ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏฺิปปทา อริยสจฺจํ ? อยเมว อริโย อฏฺุจจฺติโก มคฺโค. เสยฺยถิทํ ? สมฺมาทิฏฺฐิจิ สฺมมาสงฺกปฺโป สฺมมาวาจา สฺมมากมฺมนฺโต สฺมาอาชีโว สฺมาวายาโม สฺมาสติ สฺมาสมาธิ.

กตมา จ ภิกขเว สฺมาทิฏฺฐิจิ ? ยํ โข ภิกขเว ทุกฺขเ ฉาณํ, ทุกฺขสมฺทเย ฉาณํ, ทุกฺขนิโรธเ ฉาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินียา ปฏฺิปปทาย ฉาณํ; อयํ วุจจติ ภิกขเว สฺมาทิฏฺฐิจิ.

กตโม จ ภิกขเว สฺมาสงฺกปฺโป ? เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหีสํ สงฺกปฺโป; อयํ วุจจติ ภิกขเว สฺมาสงฺกปฺโป.

กตมา จ ภิกขเว สฺมาวาจา ? มุสาวาทา เวรมณิ, ปิสุณาย วาจาเย เวรมณิ, ผรุสฺสาย วาจาเย เวรมณิ, สฺมฺพปฺปลาปา เวรมณิ; อยํ วุจจติ ภิกขเว สฺมาวาจา. กตโม จ ภิกขเว สฺมากมฺมนฺโต ? ปาณาติปาทา เวรมณิ, อทินฺนาทานา เวรมณิ, กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณิ; อยํ วุจจติ ภิกขเว สฺมากมฺมนฺโต.

กตโม จ ภิกขเว สฺมาอาชีโว ? อិธ ภิกขเว อริยสวโก มิจฺฉาอาชีโว ปทาย สฺมาอาชีเวน ชีวิกํ¹⁸ กปฺเปติ; อยํ วุจจติ ภิกขเว สฺมาอาชีโว.

กตโม จ ภิกขเว สฺมาวายาโม ? อิธ ภิกขเว ภิกฺขุ อนฺุปฺปนฺนํ ปาปกาณํ อกฺุสลานํ ฌมฺมานํ อนฺุปฺปาทาย ฌนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ, อฺุปฺปนฺนํ ปาปกาณํ อกฺุสลานํ ฌมฺมานํ ปทานาย ฌนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ, อนฺุปฺปนฺนํ กุสลานํ ฌมฺมานํ อฺุปฺปาทาย ฌนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ, อฺุปฺปนฺนํ กุสลานํ ฌมฺมานํ จิตฺติยา อสมฺไมสาย ภฺิยโยภาวาย เวปฺุสลาเย ภาวนาย ปาริปุริยา ฌนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ; อยํ วุจจติ ภิกขเว สฺมาวายาโม.

กตมา จ ภิกขเว สฺมาสติ ? อิธ ภิกขเว ภิกฺขุ กายเ กายานฺุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภฺิชฺฌาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ เวทนานฺุปฺสฺสี วิหฺรติ ๗เป๗ จิตฺเต จิตฺตานฺุปฺสฺสี วิหฺรติ ๗ เป๗ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานฺุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สฺมปฺชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภฺิชฺฌาโทมนสฺสํ; อยํ วุจจติ ภิกขเว สฺมาสติ.

กตโม จ ภิกขเว สฺมาสมาธิ ? อิธ ภิกขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ฌมฺเมหิ สวิตกุกํ สวิจาร์ วิเวกขํ ปิตฺตฺสุขํ ปจฺมํ ฌานํ อฺุปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ; วิตกุกวิจารานํ วุปฺสมา อชฺุณฺตตํ สฺมปฺสาทนํ เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตกุกํ อวิจาร์ สฺมาธิขํ ปิตฺตฺสุขํ ทฺุติยํ ฌานํ อฺุปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ;

¹⁸ อ.ม. ชีวิตํ

ปัติยา จ วิราคา อุเปกขโก จ วิหริติ, สโต จ สมปชาโน, สุขญจ กาเยน ปฏิสัเวเทติ, ยนตัม อริยา
อาจิกขนติ ‘อุเปกขโก สติมา สุขวิหารี’ติ, ตติยัม ฌานัม อุปสมปชช วิหริติ. สุขสส จ ปหานา ทุกขสส
จ ปหานา ปุพเพ ว โสมนสสโทมนสฺสานัน อตถงคมา อทุกขมสุขํ อุเปกขาสติปาริสุทธิ จตุตถัม ฌานัม
อุปสมปชช วิหริติ; อयัม วุจจติ ภิกขเว สมมาสมาธิ.

อิทํ วุจจติ ภิกขเว ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจจํ.

[๔๐๓] อิติ อชฺชตตัม วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ, พหิทฺธา วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี
วิหริติ, อชฺชตตพหิทฺธา วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ; สมุททยฌมมานุปสฺสี วา ฌมเมสุ วิหริติ,
วยฌมมานุปสฺสี วา ฌมเมสุ วิหริติ, สมุททวยฌมมานุปสฺสี วา ฌมเมสุ วิหริติ. ‘อตฺถิ ฌมมา’ติ วา
ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏิจิตฺตา โหติ ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏิสฺสตีตมตฺตตาย. อนิสฺสีโต จ วิหริติ, น จ
ภิกฺขุ โลเก อุปาทิยติ. เอวมปิ โข ภิกขเว ภิกฺขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสี วิหริติ จตุสฺส อริยสจฺเจสฺ.

สจฺจปพฺพํ นิฏฺฐิตํ.

ฌมมานุปสฺสนา นิฏฺฐิตา.

[๔๐๔] โย หิ โภจิ ภิกขเว อิมเ จตฺตารโ สติปญฺจานเ เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสฺसानิ, ตสฺส
ทฺวินฺนํ ผลานํ อญฺญตฺรํ ผลํ ปาฏิภงฺขํ; ทิฏฺฐเ ว ฌมเม อญฺญา, สติ วา อุปาทิเสเส อนาคามิตา.

ติฏฺฐนฺตุ ภิกขเว สตฺต วสฺसानิ. โย หิ โภจิ ภิกขเว อิมเ จตฺตารโ สติปญฺจานเ เอวํ ภาเวยฺย
ฉ วสฺसानิ ๕เปฯ ปญฺจ วสฺसानิ. จตฺตาริ วสฺसानิ. ตีณิ วสฺसानิ. เทว วสฺसानิ. เอกํ วสฺสํ ๕เปฯ ติฏฺฐตฺตุ
ภิกขเว เอกํ วสฺสํ. โย หิ โภจิ ภิกขเว อิมเ จตฺตารโ สติปญฺจานเ เอวํ ภาเวยฺย สตฺต มาसानิ, ตสฺส
ทฺวินฺนํ ผลานํ อญฺญตฺรํ ผลํ ปาฏิภงฺขํ; ทิฏฺฐเ ว ฌมเม อญฺญา, สติ วา อุปาทิเสเส อนาคามิตา.

ติฏฺฐนฺตุ ภิกขเว สตฺต มาसानิ. โย หิ โภจิ ภิกขเว อิมเ จตฺตารโ สติปญฺจานเ เอวํ ภาเวยฺย
ฉ มาसानิ ๕เปฯ ปญฺจ มาसानิ. จตฺตาริ มาसानิ. ตีณิ มาसानิ. เทว มาसानิ. เอกํ มาสํ. อทฺตมมาสํ
๕เปฯ ติฏฺฐตฺตุ ภิกขเว อทฺตมมาโส. โย หิ โภจิ ภิกขเว อิมเ จตฺตารโ สติปญฺจานเ เอวํ ภาเวยฺย
สตฺตารํ, ตสฺส ทฺวินฺนํ ผลานํ อญฺญตฺรํ ผลํ ปาฏิภงฺขํ; ทิฏฺฐเ ว ฌมเม อญฺญา, สติ วา อุปาทิเสเส
อนาคามิตา.¹⁹

[๔๐๕] เอกายโน อยัม ภิกขเว มคฺโค สตฺตารํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺติกฺกมาย
ทุกฺขโทมนสฺสานัน อตถงคมาย ฌายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺจิกิริยาย, ยทิตํ จตฺตารโ
สติปญฺจานาติ อิติ ยนตัม วุตฺตํ, อิทเมตัม ปฏิจฺจ วุตฺตนุ”ติ. อิทมโวจ ภควา; อตฺตมนา เต ภิกฺขุ
ภควโต ภาสีตัม อภินนฺทฺนฺติ.

มหาสติปญฺจานสฺสตฺตํ นิฏฺฐิตํ นวมํ

¹⁹ อ.ม. อนาคามิตาติ

๙. มหาสติปัฏฐานสูตร²⁰
การเจริญสติปัฏฐาน²¹ สูตรใหญ่

[๓๗๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

อุทเทศ

[๓๗๓] “ภิกษุทั้งหลาย ทาง²²นี้ เป็นทางเดียว²³ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน²⁴ เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน²⁵ ๔ ประการ

สติปัฏฐาน ๔ ประการ ะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

อุทเทศ จบ

กายนุปัสสนา

(การพิจารณากาย)

หมวดดลมหายใจเข้าออก

[๓๗๔] ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างไร

²⁰ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๐

²¹ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๒๓-๒๒๔, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๕๙/๓๒๓-๓๔๖

²² ทาง หมายถึงทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือ ทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๑)

²³ ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๕๙)

²⁴ นิพพาน หมายถึงอริยมรรค (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๔/๑๙๗)

²⁵ สติปัฏฐาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติ ที่มีสติเป็นประธาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๘, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๕๓)

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่าง²⁶ก็ดี นั่งคู้บัลลังก์²⁷ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า²⁸ มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก
 เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจเข้ายาว”
 เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจออกยาว”
 เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจเข้าสั้น”
 เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจออกสั้น”
 สำเนียงว่า “เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า”
 สำเนียงว่า “เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก”
 สำเนียงว่า “เราระงับกายสังขาร²⁹ หายใจเข้า”
 สำเนียงว่า “เราระงับกายสังขาร หายใจออก”
 ภิกษุทั้งหลาย ช่างกลิ้ง หรือลูกมือช่างกลิ้งผู้มีความชำนาญ เมื่อชักเชือกยาว ก็รู้ชัดว่า “เราชักเชือกยาว” เมื่อชักเชือกสั้น ก็รู้ชัดว่า “เราชักเชือกสั้น” แม้ฉันใด
 ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน
 เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจเข้ายาว”
 เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจออกยาว”
 เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจเข้าสั้น”
 เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า “เราหายใจออกสั้น”
 สำเนียงว่า “เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า”
 สำเนียงว่า “เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก”
 สำเนียงว่า “เราระงับกายสังขาร หายใจเข้า”
 สำเนียงว่า “เราระงับกายสังขาร หายใจออก”³⁰
 ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นภายในกายภายใน³¹อยู่ พิจารณาเห็นภายในกายภายนอก³²อยู่ หรือ พิจารณาเห็นภายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด (แห่งลมหายใจ) ในกาย

²⁶ เรือนว่าง หมายถึงที่ที่สงัด คือเสนาสนะ ๗ อย่าง เว้นป่า และโคนไม้ ได้แก่ (๑) ภูเขา (๒) ชอกเขา (๓) ถ้ำ (๔) ป่าช้า (๕) ป่าขี้หมู (๖) ที่แจ้ง (๗) ลอมฟาง ดูข้อ ๓๒๐ หน้า ๒๔๘ ในเล่มนี้

²⁷ นั่งคู้บัลลังก์ หมายถึงนั่งขัดสมาธิ (วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๑๘/๒๙๕)

²⁸ ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึงตั้งสติมุ่งตรงต่อกัมมัญฐาน (วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๑๘/๒๙๕)

²⁹ ระงับกายสังขาร หมายถึงผ่นคลายลมหายใจหายบให้ละเอียดขึ้นไปโดยลำดับจนถึงขั้นที่จะต้องพิสูจน์ว่ามีลมหายใจอยู่หรือไม่ เปรียบเหมือนเสียงเคาะระฆังครั้งแรกจะมีเสียงดังกังวานแล้วแผ่วลงจนถึงเงียบหายไปนั่นเอง (วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๒๐/๒๙๙-๓๐๒)

³⁰ ดูเทียบ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๕-๑๕๙/๒๐๑-๒๐๗

³¹ ภายใน ในที่นี้หมายถึงลมหายใจเข้าออกของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๔/๓๗๙)

³² ภายนอก ในที่นี้หมายถึงลมหายใจเข้าออกของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๔/๓๗๙)

อยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับ (แห่งลมหายใจ) ในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้ง ธรรมเป็นเหตุดับ (แห่งลมหายใจ) ในกายอยู่

หรือว่า ภิกษุนี้มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

หมวดลมหายใจเข้าออก จบ

กายนุปัสสนา

หมวดอิริยาบถ

[๓๗๕] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่า “เราเดิน”

เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่า “เรายืน”

เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า “เรานั่ง”

หรือเมื่อนอน ก็รู้ชัดว่า “เรานอน”

ภิกษุนั้น เมื่อดำรงกายอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอาการนั้น ๆ

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายภายใน³³อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอก³⁴อยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่

หรือว่า ภิกษุนี้มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

หมวดอิริยาบถ จบ

กายนุปัสสนา

หมวดสัมปชัญญะ

[๓๗๖] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ

ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหลียวดู

ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก

ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร

ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม

ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

³³ กายภายใน ในที่นี้หมายถึงอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ในกายของตน (ที.ม.อ. (ปาตี) ๒/๓๗๕/๓๘๓)

³⁴ กายภายนอก ในที่นี้หมายถึงอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ในกายของผู้อื่น (ที.ม.อ. (ปาตี) ๒/๓๗๕/๓๘๓)

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายใน³⁵อยู่ พิจารณาเห็นภายในภายในนอก³⁶อยู่ หรือ พิจารณาเห็นภายในภายในทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในภายในอยู่ พิจารณาเห็น ธรรมเป็นเหตุดับในภายในอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในภายในอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณฺหาและทิวฺจฺจ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายในอยู่ อย่างนี้แล

หมวดสัมปชัญญะ จบ

กายนุปัสสนา

หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูล

[๓๗๗] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นภายในนี้ ตั้งแต่ ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ว่า

“ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต³⁷
หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด
ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า
ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น
น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร”

ภิกษุทั้งหลาย กุณมีปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยอวัยวะพีชชนิดต่าง ๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร คนตาดีเปิดถุญยารนั้นออก พิจารณาเห็นว่า “นี่เป็นข้าวสาลี นี่เป็นข้าวเปลือก นี่เป็น ถั่วเขียว นี่เป็นถั่วเหลือง นี่เป็นเมล็ดงา นี่เป็นข้าวสาร” แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นภายในนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาด ชนิดต่าง ๆ ว่า

“ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต

³⁵ กายภายใน ในที่นี้หมายถึงสัมปชัญญะ ๔ ในกายของตน คือ (๑) สาทถกสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่ามีประโยชน์) (๒) สปัปาย สัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นสปัปายะ) (๓) โคจรสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นโคจร) (๔) อสัสมโหมสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าไม่หลง) ในกายของตน (ที.สี.อ. (บาลี) ๒/๒๑๔/๑๖๖, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๖/๓๘๓, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๕๒๓/๓๗๒-๓๗๓)

³⁶ กายภายนอก ในที่นี้หมายถึงสัมปชัญญะ ๔ ในกายของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๖/๓๘๓)

³⁷ คำว่า **วิกกะ** โบราณแปลว่า “ม้าม” และแปล คำว่า ปิหกะ ว่า “ไต” แต่ในที่นี้ แปลคำวิกกะ ว่า “ไต” และแปลคำปิหกะ ว่า “ม้าม” อธิบายว่า ไต ได้แก่ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อนมีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผลที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รัดจากลำคองไปถึงหัวใจ แล้วยกออกห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (ช.ช.อ. (บาลี) ๔๓-๔๔) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ แปล “วิกกะ” ว่า “ไต” และให้บทนิยามของ“ไต” ไว้ว่า “อวัยวะคู่หนึ่งของคนและสัตว์ อยู่ในช่องท้องใกล้กระดูกสันหลัง ทำหน้าที่ขับของเสียออกมากับน้ำปัสสาวะ” แปล “ปิหกะ” ว่า “ม้าม” และให้บทนิยามไว้ว่า “อวัยวะภายในร่างกายมีรูปร่างระเพาะอาหารข้างซ้าย มีหน้าที่ทำลายเม็ดเลือดแดง สร้างเม็ดน้ำเหลือง และสร้างภูมิคุ้มกันของร่างกาย”, Buddhadatta Mahathera, A. Concise Pali-English Dictionary; Rhys Davids. T.W. Pali-English Dictionary, ให้ความหมายของคำว่า “วิกกะ” ตรงกันว่า หมายถึง “ไต” (Kidney)

หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด

ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า

ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน

น้ำตา เพลวมน้ำลาย น้ำมูก ไช้ข้อ มุตร”

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายใน³⁸อยู่ พิจารณาเห็นภายในภายในภายนอก³⁹อยู่ หรือพิจารณาเห็นภายในภายในทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในภายในอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในภายในอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้น มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายในอยู่ อย่างนี้แล

หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูล จบ

กายนุปัสสนา

หมวดมนสิการธาตุ

[๓๗๘] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นภายในตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า “ในกายนี้มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่”

ภิกษุทั้งหลาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้มีความชำนาญ ครั้นฆ่าโคแล้ว แบ่งอวัยวะออกเป็นส่วน ๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เหมือนกัน พิจารณาเห็นภายในตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า “ในกายนี้มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่”

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายในอยู่ พิจารณาเห็นภายในภายในภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นภายในภายในทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในภายในอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในภายในอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายในอยู่ อย่างนี้แล

หมวดมนสิการธาตุ จบ

กายนุปัสสนา

หมวดป่าช้า ๘ หมวด

[๓๗๙] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

๑. ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเยิ้ม แม้ฉันใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้เห็นว่า “ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้” ฉะนั้น

³⁸ กายภายใน ในที่นี้หมายถึงอาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นในกายของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๗/๓๘๔)

³⁹ กายภายนอก ในที่นี้หมายถึงอาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นในกายของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๗/๓๘๔)

๙. ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งเป็นกระดูกฟุ่บเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แม้ฉันใด ภิกษุ นั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบกับให้ เห็นว่า “ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความ เป็นอย่างนั้นไปได้” ฉะนั้น

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็น ธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

หมวดป่าช้า ๙ หมวด จบ

กายนุปัสสนา จบ

เวทนานุปัสสนา

(การพิจารณาเวทนา)

[๓๘๐] ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยสุขเวทนา”

เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยทุกขเวทนา”

เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา”

เมื่อเสวยสุขเวทนาที่มีอาमित ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยสุขเวทนาที่มีอาमित”

เมื่อเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอาमित ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอาमित”

เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่มีอาमित ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยทุกขเวทนาที่มีอาमित”

เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอาमित ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอาमित”

เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่มีอาमित ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่มีอาमित”

เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอาमित ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอาमित”

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายใน⁴⁰อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา ทั้งหลายภายนอก⁴¹อยู่ หรือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็น ธรรมเป็นเหตุเกิดในเวทนาทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในเวทนาทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณา เห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในเวทนาทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “เวทนามีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ อย่างนี้แล

เวทนานุปัสสนา จบ

⁴⁰ เวทนาทั้งหลายภายใน หมายถึงสุขเวทนาเป็นต้นของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๐/๓๙๐, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๑๓/๒๙๖)

⁴¹ เวทนาทั้งหลายภายนอก หมายถึงสุขเวทนาเป็นต้นของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๐/๓๙๐, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๑๓/๒๙๖)

จิตตานุปัสสนา
(การพิจารณาจิต)

[๓๘๑] ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

จิตมีราคะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตมีราคะ”
จิตปราศจากราคะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากราคะ”
จิตมีโทสะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโทสะ”
จิตปราศจากโทสะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากโทสะ”
จิตมีโมหะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโมหะ”
จิตปราศจากโมหะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตปราศจากโมหะ”
จิตหดหู่	ก็รู้ชัดว่า “จิตหดหู่”
จิตฟุ้งซ่าน	ก็รู้ชัดว่า “จิตฟุ้งซ่าน”
จิตเป็นมหัคคตะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตเป็นมหัคคตะ”
จิตไม่เป็นมหัคคตะ	ก็รู้ชัดว่า “จิตไม่เป็นมหัคคตะ”
จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า	ก็รู้ชัดว่า “จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า”
จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า	ก็รู้ชัดว่า “จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า”
จิตเป็นสมาธิ	ก็รู้ชัดว่า “จิตเป็นสมาธิ”
จิตไม่เป็นสมาธิ	ก็รู้ชัดว่า “จิตไม่เป็นสมาธิ”
จิตหลุดพ้นแล้ว	ก็รู้ชัดว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”
จิตไม่หลุดพ้น	ก็รู้ชัดว่า “จิตไม่หลุดพ้น”

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิต ภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็น ทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “จิตมีอยู่” ก็เพียงเพ้ออาศัย เจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ อย่างนี้แล

จิตตานุปัสสนา จบ

ธัมมานุปัสสนา
(การพิจารณาธรรม)

หมวดนิวรรณ์

[๓๘๒] ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นิวรรณ์ ๕ อยู่

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นิวรรณ์ ๕ อยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เมื่อกามฉันทะ (ความพอใจในกาม) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อกามฉันทะภายใน ไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเราไม่มีอยู่” การเกิดขึ้น แห่งกามฉันทะที่

ยังไม่เกิดขึ้นได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น การละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น และ กามฉันทะที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัด เหตุ นั้น

๒. เมื่อพยาบาท (ความคิดร้าย) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “พยาบาทภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อ พยาบาทภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “พยาบาทภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งพยาบาทที่ยังไม่เกิดขึ้นมี ได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น การละพยาบาทที่ เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น และพยาบาทที่ละ ได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น

๓. เมื่อถีนมิทระ (ความหดหู่และเชื่องซึม) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ถีนมิทระภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อ ถีนมิทระภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ถีนมิทระภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่ง ถีนมิทระที่ยังไม่ เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น การละ ถีนมิทระที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น และ ถีน มิทระที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัด เหตุ นั้น

๔. เมื่ออุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “อุทธัจจกุกกุกจะภายใน ของเรามีอยู่” หรือเมื่ออุทธัจจกุกกุกจะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “อุทธัจจกุกกุกจะภายในของเรามีอยู่” การ เกิดขึ้นแห่งอุทธัจจกุกกุกจะที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น การละอุทธัจจกุกกุกจะที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วย เหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น และอุทธัจจกุกกุกจะที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น

๕. เมื่อวิจิกิจจา (ความลังเลสงสัย) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “วิจิกิจจา ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อ วิจิกิจจาภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “วิจิกิจจาภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งวิจิกิจจาที่ยังไม่เกิดขึ้นมี ได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น การละวิจิกิจจาที่เกิดขึ้น แล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น และวิจิกิจจาที่ละได้ แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็น ธรรมในธรรมทั้งหลาย ภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายใน ทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุ เกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็น เหตุเกิดทั้งธรรม เป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุ นั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “ธรรมมีอยู่” ก็เพียงพออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นินวรณ์ ๕ อยู่ อย่างนี้แล

หมวดนิวรณ์ จบ

ธัมมานุปัสสนา

หมวดชั้น

[๓๔๓] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น⁴² ๕ อยู่

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ว่า

๑. “รูปเป็นอย่างไร ความเกิดแห่งรูปเป็นอย่างไร ความดับแห่งรูปเป็นอย่างไร

๒. เวทนาเป็นอย่างไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร

๓. สัญญาเป็นอย่างไร ความเกิดแห่งสัญญาเป็นอย่างไร ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างไร

๔. สังขารเป็นอย่างไร ความเกิดแห่งสังขารเป็นอย่างไร ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างไร

๕. วิญญาณเป็นอย่างไร ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างไร ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างไร”

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน⁴³อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอก⁴⁴อยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “ธรรมมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่ อย่างนี้แล

หมวดชั้น จบ

ธัมมานุปัสสนา

หมวดอายตนะ

[๓๔๔] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่

⁴² อุปาทานชั้นนี้ มาจากอุปาทาน + ชั้นนี้ แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้ (๑) อุปาทาน แปลว่า ความถือมั่น (อุป=มั่น+อาทาน=ถือ) มีความหมายหลายนัย เช่น หมายถึงชื่อของภาวะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ (ปญจกามคุณิกราคสเสตฺถ อธิวจนฺ (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๑/๑๖, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๒๑๔/๔๔๒) บ้าง หมายถึงความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ (ตามนัย ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘) บ้าง (๒) ชั้นนี้ แปลว่า กอง (ตสฺส ชนฺตสฺส) ราสีอาทิวเสน อตฺถิ เวทิตพฺโพ (อภิ. สง.อ. (บาลี) ๕/๑๙๒) ดังนั้น อุปาทานชั้นนี้ จึงหมายถึง กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถือมั่น (อุปาทานานํ อารมฺมณญฺตา ชนฺธา = อุปาทานกฺขนฺธา) (ส.ข.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๒/๒๕๔) และดู ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๓,๓๑๕/๒๙๙, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒๘/๓๕๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๙/๑๑๓

เมื่อนำองค์ธรรม คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มารวมกับอุปาทานชั้นนี้ เช่น วิญญาณ-อุปาทานกฺขนฺโธ จึงแปลได้ว่า “กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถือมั่นคือวิญญาณ” ตามนัย อภิ.สง.อ. (บาลี) ๕/๑๙๒ ว่า วิญญาณเมว ชนฺโธ = วิญญาณกฺขนฺโธ (กองวิญญาณ)

อนึ่ง เมื่อกล่าวโดยสรุป อุปาทานชั้นนี้ หมายถึงทุกข์ ตามบาลีว่า “สงฺขิตเตน ปญฺจอุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา” แปลว่า “โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์ (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๓๒๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๓, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒/๑๑๗, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๕๐๕/๑๒๒) และดู อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๒/๑๗๔ ประกอบ

⁴³ ธรรมทั้งหลายภายใน หมายถึงชั้น ๕ ของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๓/๓๙๘)

⁴⁴ ธรรมทั้งหลายภายนอก หมายถึงชั้น ๕ ของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๓/๓๙๘)

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน ๖ และ อายตนะภายนอก ๖ อยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. รู้ชัดตา รู้ชัดรูป สังโยชน์ใดอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๒. รู้ชัดหู รู้ชัดเสียง สังโยชน์ใดอาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๓. รู้ชัดจมูก รู้ชัดกลิ่น สังโยชน์ใดอาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองนั้น เกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่ เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๔. รู้ชัดลิ้น รู้ชัดรส สังโยชน์ใดอาศัยลิ้นและรสทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๕. รู้ชัดกาย รู้ชัดโณสุทฺถิพพะ สังโยชน์ใดอาศัยกายและโณสุทฺถิพพะ ทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๖. รู้ชัดใจ รู้ชัดธรรมารมณฺ์ สังโยชน์ใดอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ ทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่ เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละ ได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “ธรรมมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณฺหาและทิกฺขุ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่ อย่างนี้แล

หมวดอายตนะ จบ

ธัมมานุปัสสนา

หมวดโพชฌงค์

[๓๙๕] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคือโพชฌงค์๗ อยู่

ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ อยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “สติสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “สติสัมโพชฌงค์ภายในของเราไม่มีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์

ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๒. เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัด เหตุนั้น

๓. เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “วิริยสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “วิริยสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๔. เมื่อปีติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ปีติสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อปีติสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ปีติสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งปีติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๕. เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๖. เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “สมาธิสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “สมาธิสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัด เหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

๗. เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “อุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “อุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่” การเกิดขึ้นแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายใน ทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรม เป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “ธรรมมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัย เจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ อยู่ อย่างนี้แล

หมวดโพชฌงค์ จบ

ภาณวารที่ ๑ จบ

ธัมมานุปัสสนา

หมวดสังขะ

[๓๘๖] ภาวทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภาวพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสังข ๔ อยู่

ภาวพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสังข ๔ อยู่ อย่างไร

คือ ภาวในธรรมวินัยนี้

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์”

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์สมุทัย”

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธ”

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”

ทุกข์สังขจิตเทศ

[๓๘๗] **ทุกข์อริยสังข** เป็นอย่างไร

คือ ชาติ (ความเกิด) เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) เป็นทุกข์ โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุบายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ⁴⁵ ๕ เป็นทุกข์⁴⁶

[๓๘๘] **ชาติ** เป็นอย่างไร

คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิด เฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

ภาวทั้งหลาย นี้เรียกว่า ชาติ⁴⁷

[๓๘๙] **ชรา** เป็นอย่างไร

คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

ภาวทั้งหลาย นี้เรียกว่า ชรา⁴⁸

[๓๙๐] **มรณะ** เป็นอย่างไร

คือ ความจติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความ ขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

⁴⁵ อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒/๑๗๗

⁴⁶ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๒๕, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๐

⁴⁷ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๓/๘๙, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๒๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๕/๒๓๔

⁴⁸ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๒/๘๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๒๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔, ๒๗/๕๔, ๒๘/๕๖, ๓๓/๗๐, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๖/๒๓๔

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า มรณะ⁴⁹

[๓๙๑] **โสกะ** เป็นอย่างไร

คือ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า โสกะ⁵⁰

[๓๙๒] **ปริเทวะ** เป็นอย่างไร

คือ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปริเทวะ⁵¹

[๓๙๓] **ทุกข์** เป็นอย่างไร

คือ ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกข์⁵²

[๓๙๔] **โทมนัส** เป็นอย่างไร

คือ ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดจากมโนสัมผัส

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า โทมนัส⁵³

[๓๙๕] **อุปายาส** เป็นอย่างไร

คือ ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อุปายาส⁵⁴

[๓๙๖] **การประสพกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์** เป็นอย่างไร

คือ การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่ เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่มีความเกษม จากโยคะของเขา

⁴⁹ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๒/๘๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๑๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔,๒๗/๕๓,๒๘/๕๕,๓๓/๗๒, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๑/๑๕๐, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๖/๒๓๔

⁵⁰ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๔/๑๕๕,๙๗/๒๙๘, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๖, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๗/๒๓๕

⁵¹ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๔/๑๕๕,๙๗/๒๙๘, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๖, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๘/๒๓๘

⁵² ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๙/๑๗๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๙/๒๓๕

⁵³ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๔๑๗/๑๓๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๔๐/๒๓๕

⁵⁴ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๔๑/๒๓๖

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การประสพกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์⁵⁵

[๓๙๗] การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ เป็นอย่างไร

คือ การไม่ไปร่วม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือกับบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความ เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะของเขา เช่น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสาโลหิต

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์⁵⁶

[๓๙๘] การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ เป็นอย่างไร

คือ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า “ไหนหนอ ขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึง เราเลย” ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯ

เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา ฯลฯ

เหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ

เหล่าสัตว์ผู้มีความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ต่างก็เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า “ไหนหนอ ขอเราอย่าได้เป็นผู้มีความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นธรรมดาเลย และขอความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ อย่าได้มาถึงเราเลย” ข้อนี้ไม่พึง สำเร็จได้ตามความปรารถนา

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์⁵⁷

[๓๙๙] โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เป็นอย่างไร

คือ รูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) เวทณุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) สังขารุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์ คือสังขาร) วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ

สมุททยัจจนิตเทศ

[๔๐๐] ทุกขสมุททยอริยสัจ เป็นอย่างไร

คือ ตัณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ สหจรตด้วยความกำหนดยินดี เป็นเหตุ เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

ก็ตัณหานี้แหละเมื่อเกิดขึ้น เกิดที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ ตั้งอยู่ที่ไหน

⁵⁵ พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑-๕๒

⁵⁶ พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๒

⁵⁷ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๒๔, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๒

รสต้นหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โณฐัพพต้นหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัมมต้นหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รัมมต้นหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รัมมต้นหานี้

รูปวิตก(ความตรึกถึงรูป)เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่ รูปวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้ สัททวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โณฐัพพวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัมมวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รัมมวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รัมมวิตกนี้

รูปวิจารณ์ (ความตรองถึงรูป) เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่ รูปวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารณ์นี้ สัททวิจารณ์เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธวิจารณ์เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสวิจารณ์เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โณฐัพพวิจารณ์เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัมมวิจารณ์เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้ เมื่อเกิด ก็เกิดที่รัมมวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รัมมวิจารณ์นี้⁵⁹

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขสมุทยอริยสัง

นิโรธสังนิทเทศ

[๔๐๑] **ทุกขนิโรธอริยสัง** เป็นอย่างไร

คือ ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ ความปล่อยวาง ความสลະคืน ความพ้น ความไม่ติด ก็ต้นหานี้เมื่อละ ละที่ไหน เมื่อดับ ดับที่ไหน

คือ ปียรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ต้นหานี้เมื่อละก็ละที่ปียรูปสาตรูปนี้ เมื่อดับก็ดับที่ปียรูปสาตรูปนี้ **อะไรเป็นปียรูปสาตรูปในโลก**

คือ จักขุเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อละ ก็ละที่จักขุนี้ เมื่อดับก็ดับที่จักขุนี้ โสตะเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ฆานะเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ชิวหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ กายเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ มโนเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อละ ก็ละที่มโนนี้ เมื่อดับก็ดับที่มโนนี้

รูปเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อละ ก็ละที่รูปนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่รูปนี้ เสียงเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ กลิ่นเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โณฐัพพะเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ธรรมารมณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้ เมื่อละ ก็ละที่ธรรมารมณนี้ เมื่อดับก็ดับที่ธรรมารมณนี้

จักขุวิญญาณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อละ ก็ละที่จักขุวิญญาณนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่จักขุวิญญาณนี้ โสตวิญญาณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ฆานวิญญาณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ชิวหาวิญญาณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ กายวิญญาณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ มโนวิญญาณเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้ เมื่อละ ก็ละที่มโนวิญญาณนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่มโนวิญญาณนี้

จักขุสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อละ ก็ละที่จักขุสัมผัสนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่จักขุสัมผัสนี้ โสตสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ฆานสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ชิวหาสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ กายสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ มโนสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้ เมื่อละ ก็ละที่มโนสัมผัสนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่มโนสัมผัสนี้

เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ต้นหานี้เมื่อละ ก็ละที่ เวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่เวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสนี้ เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัสเป็นปียรูป

⁵⁹ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๔/๕๓-๕๔

สาตรูป ในโลก ฯลฯ เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัสเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่เวทนาอันเกิดจาก มโนสัมผัสนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่เวทนาอันเกิด จากมโนสัมผัสนี้

รูปสัญญาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รูปสัญญานี้ เมื่อดับ ก็ดับที่รูปสัญญานี้ สัททสัญญาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธสัญญาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสสัญญาเป็นปียรูป สาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพสัญญาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัสมสัญญาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รัสมสัญญานี้ เมื่อดับ ก็ดับที่รัสมสัญญานี้

รูปสัญญาเจตนาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รูปสัญญาเจตนา เมื่อดับ ก็ดับที่รูป สัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธสัญญาเจตนาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รส สัญญาเจตนาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพสัญญาเจตนาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัสมสัญญาเจตนา เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รัสมสัญญาเจตนา เมื่อดับ ก็ดับที่ รัสมสัญญาเจตนา

รูปตัณหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รูปตัณหา เมื่อดับ ก็ดับที่รูปตัณหา สัททตัณหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธตัณหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสตัณหาเป็นปียรูปสาต รูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพตัณหา เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัสมตัณหาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้ เมื่อละ ก็ละที่รัสมตัณหา เมื่อดับ ก็ดับที่รัสมตัณหา

รูปวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รูปวิตก เมื่อดับ ก็ดับที่รูปวิตก สัททวิตก เป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธวิตกเป็นปียรูปสาตรูป ในโลก ฯลฯ รสวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัสมวิตกเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รัสม วิตก เมื่อดับ ก็ดับที่รัสมวิตก

รูปพิจารณาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่รูปพิจารณนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่รูปพิจารณนี้ สัททพิ ิจารเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธพิจารณาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสพิจารณาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพพิจารณาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รัสมพิจารณาเป็นปียรูปสาตรูปในโลก ตันหานี้เมื่อละ ก็ละที่ รัสมพิจารณนี้ เมื่อดับก็ดับที่รัสมพิจารณนี้⁶⁰

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัง

มัคคสังจนิทเทส

[๔๐๒] **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง** เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นแล ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)	๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)	๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)	๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)	๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไร

คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

⁶⁰ พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๔

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร

คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน
ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร

คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูด ส่อเสียด เจตนาเป็น
เหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพื่อแฉ้อ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร

คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขา
ไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤตินอกใจ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยัง
ไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น
แล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้
เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย
ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

สัมมาสติ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน
โลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกได้

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิด
จากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุนุติยานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติ และสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปิติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุนุติยานที่พระอรหิยะทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุนุติยานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ⁶¹

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

[๔๐๓] ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน⁶²อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอก⁶³อยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “ธรรมมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย (ตณฺหาและทิวฺจฺฉิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่น อะไร ๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ อยู่ อย่างนี้แล

หมวดสัจจะ จบ

ธัมมานุปัสสนา จบ

อานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

[๔๐๔] ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๗ ปีจยกไว้⁶⁴บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๖ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๖ ปีจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๕ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๕ ปีจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๔ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๔ ปีจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๓ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๓ ปีจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๒ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

⁶¹ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๗, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕-๕๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๙๕-๓๙๗

⁶² ธรรมทั้งหลายภายใน หมายถึงอริยสัจ ๔ ของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๓/๔๒๑)

⁶³ ธรรมทั้งหลายภายนอก หมายถึงอริยสัจ ๔ ของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๓/๔๒๑)

⁶⁴ ๗ ปีจยกไว้ หมายถึงอย่าว่าแต่จะเจริญสติปัฏฐาน ๗ ปีเลย แม้เจริญเพียง ๖ ปี ... ๕ ปี ... ๗ วัน ก็สามารถบรรลุอรหัตตผล หรืออนาคามีผลได้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๔/๔๒๒)

๒ ปีจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๑ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๑ ปีจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๗ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๖ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๖ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๕ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๕ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๔ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๔ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๓ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๓ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๒ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๒ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๑ เดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

๑ เดือนจยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอดครึ่งเดือน พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

ภิกษุทั้งหลาย ครึ่งเดือน จยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ วัน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

[๔๐๕] ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงไสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ เราอาศัยทางเดี๋ยวนี้นี้แล้ว จึงกล่าวคำดังพรรณนามาฉะนี้”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

มหาสติปัฏฐานสูตรที่ ๙ จบ